

DEMENSA BIRRA

Ienemus oasse sijájs gudi demensav oadtju li vuorrasa, ja riska demensav oadtjot lassán alla álldarijn. Vájku vuorjját demensav oadtju ávddál pensjávnnáálldara, de máhtti nuorap ulmutja vuollel 65 jage aj demensav oadtjot. Demænssa la aktisasj namma moatte skihpudagájda. Gá la demensas skihppám de vuojññam rievddá. Tjanástagá vuojññamcellaj gaskan biejesteduvvá ja vuojññamcella jámadi. Demænssa dábálettjat jagij nalluj ávddán. Stuurra sieradusá li ulmutjies ulmutjij man jáhtelit ja gáktu skihpudahka ávddán.

Demensa vuostasj merka**Mujtto**

Demensa dábálamos symptávmå la mujtodisvuohta. Sjaddá gássjelabbo mujttet dav mij dáhpáduváj nágin tijma jali bieje ávddála. Ajtu moaddása buoragit mujtti mij dáhpáduváj moadda jage ávddála.

Gánná la

Soajttá sjaddat gássjel ájgev tjuovvot ja diehtet gánná la ja gási galggá.

Giella

Sujna gænna la demænssa ij álu buvte javllat dav majt sihti. Soajttá la gássjelis bágojt dádjadit ja majt iehtjáda javlli.

Bæjválasj dahkamusá

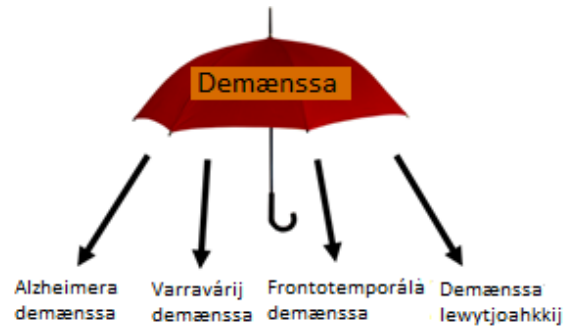
Sujna gænna la demænssa ja lagámusá ájttsi sjaddá gássjelabbo dahkat bæjválasj dahkamusájt degu rudájt dâmadit, biktasijt bassat ja málestit. Soajttá iehpesihkaris dile badjáni, degu mij guosská sihkarvuohtaj sijdan ja bijlav vuojedijn.

Ulmutjahttem

Ulmutjahttem ja ulmusjvuohe soajttá rievddat ja gássjelis dile badjánit danen gá ij dádjada juoga la várálasj.

Aktijvuohta ja sæbrástallam

Rievddadusá sjaddi vájkkudit guládallamij ja aktijvuohtaj. Perspektijvva ja dádjadus sujna gænna la demænssa rievddá skihpudagáj milta ja iesjgeñga demænssaskihpudagáj diehti målssu.

Alzheimerera demænssa la dábálamos demænssaskihpudahka, ja dat suojmma ávddán moatte jagij nalluj. Sierraláhkáj vahágheteduvvi vuojññamoase ma li ájnnasa mujttuj árrat.

Varravárij demænssa sivva la vuojññama varradárbo hieredibme, dábálettjat varrasnáhpá jali varddem vuojññamin. Demensa symptávmå li dan duogen man alvos vahághateduvvá ja gánná vuojññamin vahághateduvvá.

Frontotemporála demænssa boahdá vahághattemijs vuojññama ávdep oasen ja dan dábddomerka li ulmutjahttema ja ulmusjvuoda rievddama. Mujtto gal soajttá viehka buorak. Dát la dábálamos demænssasládja sidjij gudi li vuollel 50 jage.

Demænssa lewytoahkkij boahdá gá vuojññambárkko ja vuojññama tjegñalap oase li vahághateduvvam. Duodden mujtodisvuohtaj la dán demænssaslája dábddomerka tjalmmegæjdojs duolloy dálloj, lássát gáhtsemin bissot ja ij rat bálli oadet. Duodden rubbmelasj symptávmå soajtti sjaddat degu gállnat ja suojmmot.

Moadda ietjá dile soajtti mierkkít demænssalágásj symptávmå, danen la ájnas snivva guoradallat ávddál dáktár demænssadiagnosav mierret. E gávnnu dálkkasa ma demensav máhtti gádodit, valla gávnnuji dálkkasa ma muhtem mudduj máhtti symptávmáj ávddánahttemav mañedit ja muhtem gaskav soajttá bárrán. Hiebaduvvam birás, lásjmudallam ja ietjá mávsulasj dájma li ájnnasa váj máhttá buoremus láhkáj árggabiejven doajmmat.

Dáktárguoradallam ja tjielgadibme**Muhtem demænssaslája**

Ájnas la dáktára lusi mannat guoradallat jus jáhkká demænssa le. Diagnostiserim la ájnas danen gá:

1. Soajttá gávnna ietjá sivájt mujtodisvuohtaj degu depresjávna, sjattalvisá, infeksjávna ja dálkkasij vájkkudusá, ma máhtti giehtadaláduvvat.
2. Muhtem demænssasymptávmájt la vejulasj giehtadallat, degu tjalmmegæjdo, ballo ja depressijva symptávmá.
3. Muhtem dálkkasa soajtti hiephi gá galggá buoredit muhtem demænssasymptávmájt jali ádá vuoñnamslágajt hieredit.
4. Álkkebun sjaddá riehta diedojt vaddet ulmuttjida demensajn ja sijá lagámusájda.
5. Ulmutja demensajn ja sijáj lagámusá vissása sjaddi jus jáhkki demænssa la, ja ihkap sjaddá álkkep árggabiejvev plánit.
6. Sjaddá álkkep birrasij dilev dájdadit, navti váj ulmusj demensajn ja lagámusá oadtju doarjjagav familjas ja værmástagás ja hiebaduvvam varresvuohta- ja huksofálaldagáv.

Varresvuodadirektoráhtta la ávddánahtám nasjonála fágalsj njuolgasusájt demensa birra. Danna rávvi duola degu suohkan bierru ásadit árnigijt váj sihkarasstá demensa skihppij tjielgadimev ja tjuovvolimev ja jut lagámusájda bierru tjuovvolimev fállat. Oajvvenjuolgasussan rávvi jut pasienta stuovesdáktár aktan suohkana varresvuohta- ja hüksodievnastus da tjielgadi jus jáhkká soajttá la demensas.

Fágalsj njuolgasusáj milta bierru tjielgadi varresvuodadievnastus tjielgadi ulmuttjijt gejt jáhkká li demensas, duola degu gá la sáhka gássjelis/sierralágásj dile buojkulvissan jus ij buvte labudit jali jus la sáhka ulmutja birra gut la vuollel 65 jage.

Referánsa/Oajvvadusá girjálásjuohtaj: Aldring og helse: Hva er demens? (2018), Demens – sykdommer, diagnostikk og behandling (2018) Tema-arkene *Rettigheter og tjenester og Vergemål – Legalfullmakt - Fremtidsfullmakt Nasjonalforeningen for folkehelsen: Fakta om demens*(2016) og *Har du demens?*(2016) **Helsedirektoratet:** *Nasjonal faglig retningslinje om demens* (2017).

Dát guosská aj gá ulmutja giella, áhpadusdásse ja/jali kultuvrra la hieredibmen vuodovaresvuodadievnastusá tjielgadibmáj.

Tjielgadimen li sihke fysihkalasj guoradallama, varraátsálvisá ja vuoñngama gávvim. Guoradaládijn soajttá aj ájttsat jus ihkap li ietjá sivá dajda rievddadimijda ma dáhpáduvvi. Duodden tjielgat duola dagu mujtov ja gielav psykologalsj guoradallamij ja árggabiejve dájma milta.

Tjuovvolibme diagnosa mañjela

Dáktára duogen la sihkarasstet tjielgadimev ja medisijnalsj tjuovvolimev. Duodden máhtta suohkan organiserit ásiit dievnastusájs fágajgasskasasj juohkusin/koordináhturijn guhti dáktárav viehket tjielgadimijn ja dilev láhtjá váj tjuovvol pasientav sijdan mañjel gá demænssadiagnosav la mierredam.

Suohkana varresvuohta- ja hüksodievnastusá galggi liehket állása ja aktij tjanáduvvam. Varresvuohta- ja hüksobargge galggi dilev láhtjet váj ulmutja demensajn oadtju ietjasa ájnegis riektájt, sávdusájt ja dárbojt álliduvvam persávnálasj huvso ja giehtadallama baktu.

Gá nágin demænssadiagnosav oadtju ja danen suohkanis dievnastusájt dárba, de li moadda riektá maj birra la ájnas diehtet sihke ájnegissaj ja lagámusájda. Mañenagi gá skihpudahka njámmu de dárba hi sij gænna l demænssa ienep ja ienep viehkev ietjasa dárbojda, degu ruhtadilev dámadit ja/jali ájnas persávnálasj ássijn mierredit.

Hiebaduvvam diedo

Dujna la riektá oadtjot dárbulasj diedojt dakkir hámen mij la pasienta kultuvrra- ja gielladuogátjij hiebaduvvam váj pasiennta dádjat diedoj sisanov.

Sámegielak varresvuodabargge jali dálkká soajttá dárbulasj jus galggá dáv riektáv állidit sidjij gænna la sáme kultuvrra- ja gielladuogásj. Sámelága § 3-5 milta la dujna riektá dievnastusájt sámegiellaj oadtjot jus dav sidá, bájkálasj ja guovlulasj varresvuohta- ja huksoásadusájn sáme giellaháldadimguovlon.